

AMARTYA SEN A KAPITALIZMUS A VÁLSÁG UTÁN

The New York Review of Books. 56. évf., 5. szám, 2009. március 26.

1.

2008 a válságok éve volt. Először jött az élelmezési válság, amely különösen a szegény fogyasztókat sújtotta, mindenekelőtt Afrikában. Majd ehhez társult a páratlan mértékű olajár-emelkedés, amely veszélybe sodorta valamennyi olajimportáló országot. Végül pedig ősszel eléggé váratlanul ránk tört a globális gazdasági recesszió, amely már ijesztő sebességgel folytatódik. 2009-ben várhatóan csak súlyosbodik a recesszió – számos közgazdász átfogó válságra számít, amely ugyanolyan méretű is lehet, mint amilyen az 1930-as években volt. Bár nagy vagyonok is hirtelen megcsappantak, a válság legsúlyosabban azokat érinti, akik már eddig is a legrosszabbul éltek.

A legégetőbb kérdés ma a kapitalizmus természetére vonatkozik, arra, vajon kell-e változtatni rajta. A korlátatlan kapitalizmus minden változásnak ellenálló hívei szerint indokolatlan minden rövid távú gazdasági probléma miatt a kapitalizmust kárhozhatni; e problémákért vagy a rossz kormányzást (például a Bush-adminisztrációt), vagy

egyesek rossz viselkedését (amit John McCain például „a Wall Street mohóságának” nevezett az elnökválasztási kampányában) hibáztatják. Mások viszont úgy látják, a jelenlegi gazdasági berendezkedés valóban súlyos fogyatékoságokkal küzd, s reformra szorul: új szemléletre, avagy – az egyre gyakoribb szóhasználatot követve – „új kapitalizmusra” van szükség.

A régi és az új kapitalizmus megkülönböztetése felvillanyozó szerephez jutott azon a januári párizsi konferencián, amelyet „Új világ, új kapitalizmus” címmel Nicolas Sarkozy francia elnök és Tony Blair brit miniszterelnök szervezett. Mindketten ékesszólóan érveltek a változtatás szükségessége mellett, akárcsak Angela Merkel német kancellár, aki az új kapitalizmus számára a „szociális piac”, azaz a konszenzusteremtő politika által korlátozott piac régi német gondolatát ajánlotta (noha a jelenlegi válságban Németország nem igazán teljesített jobban a többi piacgazdaságnál).

Nyilvánvaló, hogy hosszú távon a közvetlen válságkezelési stratégiáktól függetlenül is szükséges, hogy gondolkodjunk a társadalomszervezet átalakításáról. A számos felvethető kérdés közül hármát emelnék ki. Az első: valóban valamiféle „új kapitalizmusra” van-e szükség, nem pedig egy olyan – nem monolit – gazdasági rendszerre, amely egyfelől a pragmatikusan meghatározott intézmények sokaságára támaszkodik, másfelől pedig etikailag védhető társadalmi értékeken alapul? Egy új kapitalizmusra törekedünk-e, vagy inkább – a párizsi találkozón szintén használt kifejezéssel élve – egy másféle formát öltő, „új világ” megteremtésére?

A második kérdés az, milyen közgazdaságtanra van ma szükség, tekintettel a jelenlegi gazdasági válságra. Mit gondoljunk arról, amit ma a gazdaságpolitika vezérlő elveként tanítanak és hirdetnek a közgazdászprofesszorok – beleértve a keynesi elmélet feltámasztását a súlyosbodó válság hónapjaiban? Pontosabban, milyen intézményekre és prioritásokra irányítja figyelmünket a jelenlegi gazdasági válság? Harmadsorban pedig nemcsak azon kell dolgoznunk, hogy jobban felmérhessük, milyen hosszú távú változásokra van szükség, hanem arról is

gondolkodnunk kell, mégpedig azonnal, hogyan lábálhatunk ki a jelenlegi válságból a lehető legkevesebb kárt szenvedve.

2.

Melyek azok a sajátos jellemzők, amelyek alapján egy rendszer kétségkívül – legyen régi, vagy új – kapitalistának tekintendő? Ha a jelenlegi kapitalista gazdasági rendszer átalakításra szorul, akkor min múlik, hogy a végeredmény egy új kapitalizmus lesz-e, vagy pedig valami más? Általában úgy tartjuk, hogy annak, hogy egy gazdaságot kapitalistának tartsunk, szükséges feltétele, hogy a gazdasági tranzakciókat a piacon bonyolítsák. A nyereségvágytól és a magántulajdonon alapuló egyéni haszontól való függést ugyancsak a kapitalizmus archetipikus vonásának szokás tekinteni. Csakhogy ha ezek a követelmények, akkor valódi kapitalista gazdasági rendszer-e az, ami jelenleg például Európában és Amerikában létezik?

A világ összes gazdag országa – az európai gazdag országok, az Egyesült Államok, Kanada, Japán, Szingapúr, Dél-Korea, Ausztrália és a többi – már jó ideje részben a piacokon kívül bonyolított tranzakcióktól és egyéb fizetésektől függ. Ehhez a nem piaci úton megvalósuló elosztáshoz sorolható a munkanélküli segélyen, az állami nyugdíjon és egyéb társadalombiztosítási elemeken túl a közoktatás, az egészségügyi ellátás és még számos különböző szolgáltatás. A gazdasági jogosultság mindezen szolgáltatások igénybevétele nem magántulajdonon vagy tulajdonjogokon alapul.

A piacgazdaság működése amúgy sem csak a nyereség maximalizálásán múlt, hanem még számos egyéb tevékenységen is, például a közbiztonság fenntartásán, a közszolgáltatások biztosításán. E tevékenységek némelyike eleve a csak a nyereség hajtotta gazdaságon kívülre helyezte az embereket. Az úgynevezett kapitalista rendszer a tisztességes működése idején, vagyis amikor még mentek a dolgok, olyan intézmények együttesére támaszkodott – a sok közül csak néhányat említve: a közpénzből biztosított oktatásra, orvosi ellátásra és tömegközlekedésre –, amelyek mesz-

sze nem csak a nyereségmaximalizáló piaccgazdaságon és a kizárólag a magántulajdonhoz kapcsolódó személyes jogosultságokon alapultak.

E mögött egy alapvető kérdés húzódik meg: vajon mennyiben használható ma a kapitalizmus fogalma? A kapitalizmus eszméjének kétségkívül fontos történeti szerepe volt, de úgy tűnik, mára ennek nagyjából már vége.

A XVIII. században Adam Smith úttörő művekben mutatta be, mennyire hasznos és dinamikus a piaccgazdaság, s miért, s főleg azt, hogyan érvényesül ez a dinamika. Smith vizsgálódásai akkor adtak megvilágító erejű diagnózist a piac működéséről, amikor annak dinamikája egyre erőteljesebben kibontakozott. 1776-ban kiadott, *A nemzetek gazdagsága* című műve lenyűgöző módon járult hozzá annak megértéséhez, amit aztán kapitalizmusnak neveztek el. Smith bemutatta, milyen nagy mértékben segíti a kereskedelem felszabadítása a gazdasági fellendülést a termelési szakosodás és a munkamegosztás révén, a méretgazdaságosság előnyeinek kiaknázásával.

Ezek a tanulságok mindmáig érvényesek (érdekes, hogy legutóbb a közgazdasági Nobel-díjat Paul Krugmannek ítéltek oda a nemzetközi kereskedelmet lenyűgözően és árnyaltan elemző művéért, amely szorosan kapcsolódott Smith több mint 230 évvel ezelőtt kifejtett, messzemenő felismeréséhez). A piacoknak és a tőke felhasználásának ezek a korai, XVIII. századi leírásai a piaci rendszert szilárdan rögzítették a közgazdaságtani főáram középpontjában.

Miközben tisztázódott és kifejtésre került, melyek a kapitalizmus pozitív, a piaci folyamatoknak betudható vonásai, a negatív vonásai is körvonalazódtak – gyakran ugyanazoknak az elemzőknek az írásaiban. Miközben számos szocialista kritikus – s köztük a legnevezetesebb, Karl Marx – nagy hatást gyakorolt, amikor a kapitalizmus bírálata és végső soron meghaladása mellett érvelt, már Adam Smith is világosan látta azokat a komoly korlátokat, amelyek miatt lehetetlen, hogy teljességgel rábizzuk magunkat a piaccgazdaságra és a nyereségvágyra. Ami azt illeti, a piacok használatának korai szószólói nem hitték, mint ahogy Smith sem, hogy a tiszta pia-

ci mechanizmus önmagában is kiváló teljesítményre vezetne, s hogy a nyereségvágyon kívül már nem is kell hozzá semmi más.

Noha az emberek önérdéküktől vezérelve kereskednek (Smith híres megfogalmazásában: elegendő az önérdekre hivatkozni, hogy megmagyarázzuk, miért akarnak kereskedni a pékek, a serfőzők, a mészárosok és a fogyasztók), a gazdaság csak akkor működik hatékonyan, ha a különböző felek közti bizalomra támaszkodhat. Ha az üzleti tevékenység – beleértve a bankok és egyéb pénzintézmények tevékenységét – megteremti a bizalmat abban, hogy képes és kész megtenni azt, amit ígér, akkor a kölcsönt nyújtók és a kölcsönt felvevők közti viszonyok zökkenőmentesek, mindkét felet erősítik. Mint Adam Smith írta:

„Ha valahol annyira bíznak egy bankár vagyoni megalapozottságában, becsületességében és bölcs üzleti ítélőképességében, hogy elhiszik neki, hogy a nála bármikor benyújtott kötelevényeit felszólításra beváltja, akkor abból a meggyőződésből kifolyólag, hogy akármikor kapható értük arany- vagy ezüstpénz, ezeknek a kötelevényeknek ugyanaz lesz a forgalmi értékük, mint magának az arany- és ezüstpénznek.”¹

Smith azokra is esetekre is magyarázattal szolgált, amikor ez mégsem így zajlik. Szerintem egyáltalán nem találta volna különösképp meghökkentőnek a vállalatok és bankok mai nehézségeit, melyek abból a széles körben érezhető félelemből és bizalmatlanságból fakadnak, amely befagyasztotta a hitelpiacokat, megakadályozva a hitelezés koordinált növekedését.

Érdemes itt azt is megemlítenünk – már csak azért is, mivel a „jóléti állam” csak jóval Smith kora után jött létre –, hogy a legkülönbözőbb írásaiban szembeszökően a legfőbb tárgy és Smith aggodalmának forrása a szegények és a hátrányt szenvedők sorsa. A piaci mechanizmus egészen közvetlen fogyatékoságát jelzik azok a gondok, amelyeket a piac *nem old meg*. Smith gazdaságelemzése jóval túlment azon, hogy mindent ráhagyjon a piaci mechanizmus láthatatlan kezére. Nemcsak az állam szerepét vette védelmébe – a közszolgáltatások, például az oktatás és a szegény-

gondozás terén – s követelt nagyobb szabadságot a szűkölködőknek, akik kevesebb támogatást kaptak annál, amit az akkori szegénnytörvények előírtak, hanem mélységesen aggasztotta az is, hogy a máskülönben sikeres piaccgazdaságban fennmaradhat az egyenlőtlenség és a szegénység.

Sok, magát Smith követőjének való szerző azért érti félre Smithnek a piaci mechanizmusról alkotott felfogását, mert nem látja világosan a piac szükségessége és elégségessége közti különbségtételt. Azt például, hogy Smith védelmébe vette az élelmiszerpiacot, és bírálta az államt a kenyérgabona magánkereskedelmének korlátozása miatt, gyakran úgy értelmezték, hogy Smith amellett érvelt, hogy mindenféle állami beavatkozás szükségszerűen csak súlyosbítja az éhínséget.

Pedig amikor Smith védelmébe vette a magánkereskedelmet, akkor csak azt az elgondolást vitatta, hogy az élelmiszer-kereskedelem leállításával enyhítené az éhezést. Ezzel egyáltalán nem tagadta, hogy szükség van arra, hogy (például munkaprogramokkal) munkahelyeket és jövedelmet teremtsen az állam kiegészítse a piaci műveleteket. Ha a munkanélküliség hirtelen megnőne a rossz gazdasági körülmények vagy a rossz közpolitika következtében, akkor a piac önmagától nem teremtené újra azoknak a jövedelmét, akik elveszítették a munkájukat. Az új munkanélküliek – írta Smith – „vagy éhen pusztulnának, vagy arra kényszerülnének, hogy koldulással, sőt esetleg a legvadabb túlkapásokkal biztosítsák fennmaradásukat. Csakhamar szükség, éhínség és növekvő halandóság lenne úrrá ezen a legalsó rétegen.”² Smith elutasítja a piacot *kikiktató* beavatkozást, de nem a piacot bevonó beavatkozást, amely megvalósítja mindazon fontos dolgokat, amelyek a piac nem végez el.

1 ■ Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága. A gazdagság természetének és okainak vizsgálata*. I. Akadémiai, Bp., 1959. 333. old.

2 ■ *Uo.* 122. old.

3 ■ Adam Smith: *The Theory of Moral Sentiments*. Clarendon Press, Oxford, 1976. 189–190. old.

4 ■ Smith: *A nemzetek gazdagsága*, 396–397. old.

5 ■ Arthur Cecil Pigou: *Industrial Fluctuations*. Macmillan, London, 1929. 73. old.

Smith sosem használta a „kapitalizmus” szót (én legalábbis nem akadtam rá), de nehéz is volna kibányászni műveiből egy olyasfajta elméletet, hogy a piaci erők elégségesek, vagy hogy a tőke uralmát el kell fogadni. A nyereségen túli, átfogó értékek fontosságára *A nemzetek gazdaságában* is kitért, de részletesen a pontosan 250 éve, 1759-ben megjelent könyvében, *Az erkölcsi érzelmek elméletében* fejtette ki, miért van nagy szükség olyan cselekedetekre, amelyek a nyereségre törekvésen jóval túlmutató értékeken alapulnak. Mint írta, „a körültekintés minden erény közül a leghasznosabb az egyénnek”, viszont „az emberség, az igazságosság, a nagylelkűség és a közszellem azok a tulajdonságok, amelyek a többieknek a leghasznosabbak.”³

Smith úgy tekintett a piacokra és a tőkére, mint amelyek saját szférájukban jól működnek, de először is szükségük van más intézmények támogatására (köztük a közszolgáltatásokra, például iskolákra) és a tiszta nyereségvágyon kívül más értékekre is; másodszer pedig arra, hogy további intézmények korlátozzák és korrigálják őket (például a jól kigondolt pénzügyi szabályozás, a szegények állami megsegítése), hogy elejét lehessen venni az instabilitásnak, az egyenlőtlenségnek és az igazságtalanságnak. Ha a gazdasági tevékenység szervezésének olyan új szemléletére törekednénk, amelybe beletartozik sokféle, pragmatikusan megválasztott közszolgáltatás és jól megfontolt szabályozás, akkor nem távolodnánk el Smithtől, hanem éppenséggel azt a reformtervet követnénk, amelyet ő a kapitalizmust egyszerűen védve és bírálva felvázolt.

3.

Történetileg kapitalizmus akkor alakulhatott ki, ha a tulajdonjogokat védő jog és gazdasági gyakorlat új rendszere már működőképes tette a tulajdonlás alapuló gazdaságot. Csak akkor lehetséges hatékony kereskedelmi csere, ha az üzleti erkölcs már kezekedik azért, hogy a szerződéssel szabályozott viselkedés ne legyen se megvalósíthatatlan, se túl költséges – ne kelljen például állandóan pereskedni a szerződészegőkkel. Termelő vállalkozásba akkor érdemes befektet-

ni, ha nyeresége már nagyobb annál, ami a korrupcióból várható. A nyereséghez igazodó kapitalizmus mindig is támaszkodott egyéb intézményes értékekre.

Az utóbbi években – a derivatívák és egyéb pénzügyi eszközök másodlagos piacain bekövetkező gyors fejlődésnek köszönhetően – már sokkal nehezebb kideríteni, milyen erkölcsi és jogi felelősség társul az ügyletekhez. A hitelfeltevőt félrevezető, túlságos kockázatoknak kitévő subprime hitelező továbbadhatja e pénzügyi követelést – az eredeti ügylettől már igen messze áll – harmadik félnek. Az elszámoltathatóság súlyos megrendülése jócskán fokozta az ellenőrzés és szabályozás szükségességét.

Csakhogyan épp ugyanebben az időszakban a piaccgazdaság önszabályozó természetére vonatkozó meggyőződéstől vezetettve igencsak megnyirbálták a kormány felügyeleti szerepét – különösen az Egyesült Államokban. Éppen akkor zsugorodott össze a szükséges ellenőrzés, amikor egyre nagyobb szükség lett rá. A katasztrófa már előrevetette árnyékát, s tavaly aztán be is következett, ami kétségtelenül nagyban hozzájárult a világot jelenleg sújtó pénzügyi válsághoz. A pénzügyi tevékenység elégtelen szabályozása nemcsak a törvénytelen gyakorlatnak enged utat, de a féktelen spekulációnak is, aminek – mint Adam Smith megjegyezte – sok profitéhes ember rabul esik.

Smith „tékozlóknak és kétes vállalkozóknak” nevezte a túlzott kockázat nyereségelhajás hirdetőit – ami egészen jól illik az elmúlt néhány év subprime jelzáloghitelezőire. Az uszorakamatot tiltó törvényeket tárgyalva Smith kifejtette, hogy az állami szabályozásnak kell megvédenie a polgárokat a kétséges kölcsönzést ösztönző „tékozlóktól és kétes vállalkozóktól”. Máskülönbent:

„Az ország tőkéjének tekintélyes része így nem azok kezébe kerülne, akik azt a leghasznosabb és legelőnyösebb módon használnák fel, hanem azokéba, akik minden valószínűség szerint elpazarolják, elfecsérelik.”⁴

Az a kimondatlanul is élő hit, hogy a piaccgazdaság önkorrrekcióra képes, nagymértékben felelős azért, hogy az Egyesült Államokban felfüggesztették a meglévő szabályozást. A tékozlók és

kétes vállalkozók működésének ilyen figyelmen kívül hagyása megdöbbenette volna Adam Smithet.

A mai gazdasági válságot részben a piaci folyamatok bölcsességének mértéktelen túlbecslése okozta, s a válságot most csak elmélyíti a pénzpiaccal és általában a vállalkozásokkal kapcsolatos aggodalom és bizalmatlanság – amit jól mutat a piac válsza az élénkítési tervek sorára, köztük az Obama-kormányzat februárban törvénnyé szentesített 787 milliárd dolláros tervezetere. Ami azt illeti, e problémákat Smith már a XVIII. században felismerte, még ha az elmúlt évek szaktekintélyei (különösen az Egyesült Államokban) ügyet se vetettek rájuk, miközben buzgón hivatkoztak Adam Smithre a korlátozatlan piac érdekében.

4.

Bár Adam Smithre újabban sűrűn hivatkoznak, ha ritkábban olvassák is, legújabbán viszont John Maynard Keynes látványos feltámasztásának lehettünk tanúi. A jelenleg tapasztalt kumulatív hanyatlás, ahogy egyre közelít a depresszióhoz, kétségtelenül jól kivehető keynesi tulajdonságokat mutat: egy adott csoport megcsapant jövedelme vásárlásaik visszafogásához vezetett, ami viszont a többiek jövedelmének további csökkenését vonja maga után.

Am Keynes csak nagyon részleges megváltást ígérhet, s túl kell látnunk rajta, ha meg akarjuk érteni a jelenlegi válságot. Arthur Cecil Pigou, Keynes egykori rivalisa Cambridge-ben, sőt a King's College-ban, az a közgazdász, akinek mai relevanciája jóval kevésbé közismert. Keyneshez képest sokkal több figyelmet szentelt a gazdaság pszichológiájának, hogy hogyan befolyásolhatja az üzleti ciklusokat, esetleg egészen a válságig fokozva és súlyosbítva a gazdasági hanyatlást (amit jelenleg tapasztalunk is). Pigou a gazdasági ingadozásokat részben „pszichológiai okoknak” tulajdonította, amelyek kihatnak „az ipar irányítóinak gondolkodására, s az alaptalanul optimista vagy alaptalanul pesszimista üzleti előrejelzések hibájához vezetnek”.⁵

Aligha tagadható, hogy jelenleg – az egymást felerősítő hanyatlási tren-

dek keynesi hatásain túl – erőteljesen jelentkező az „alaptalan pesszimizmusból fakadó hibák” is. Pigou különösen fontosnak tartotta a befagyott hitelpiac újraindítását, ha a gazdaságon túlzott pesszimizmus lesz úrrá:

„Ha minden más tényező változatlan, az üzleti kudarcok tényleges előfordulása annak függvényében gyakoribb vagy ritkább, hogy a keresleti válság idején nehezebb vagy könnyebb-e banki hitelt kapni.”⁶

Egyelőre hiába biztosították a főként a kormányoktól érkező támogatások az amerikai és európai gazdaságok likviditását, a bankok és a pénzintézetek vonakodnak mozgásba hozni a hitelpiacot. A többi vállalkozás hanyatlása sem állt meg, részben a már eleve megcsappant kereslet miatt (a keynesi „multiplikátor” folyamat), de még inkább attól való félelmük miatt, hogy az általános borúlátás közepette (a Pigou-féle járványos pesszimizmus) a kereslet a jövőben tovább csökken.

Az Obama-kormányzatnak többek közt azzal a problémával is meg kell birkóznia, hogy a rossz pénzügyetek és egyéb kihágások okozta valóságos válságot sokszorosára növelte a pszichológiai összeomlás. A hitelpiac lábra állítása érdekében jelenleg Washingtonban és másutt is szóba kerülő intézkedések közé tartozik a bankok megmentése pénzügytattással – azzal a szigorú feltétellel, hogy a támogatott pénzintézetek valóban folyósítsanak hiteleket – a rossz követelések állami fölvásárlása, biztosítás kötése a hiteltörlesztés elmaradásának esetére és a bankok államosítása. (Ez utóbbi javaslat sok konzervatívot megrémít, mint ahogy az elszámoltathatóságot fontosnak tartókat is aggasztja a bankoknak adott közpénz feletti magántulajdonosi rendelkezés.) Az eddigi kormányzati intézkedések gyenge piaci visszhangja azt sugallja, hogy mind egyik javasolt döntést részben abból a szempontból kell mérlegelni, milyen hatást gyakorolhat a vállalatok és a fogyasztók pszichológiájára – különösen Amerikában.

5.

Pigou és Keynes ellentéte más okból is releváns. Míg Keynest leginkább az foglalkoztatta, hogyan növelhető az

összjövdelem, és viszonylag kevésbé a gazdagság és a társadalmi jólét egyenlőtlen eloszlásának és a szociálpolitika problémáinak elemzése, Pigou nemcsak hogy a jóléti gazdaságtan klasszikus művének szerzője, de ő vezette be a közgazdasági értékelés és a gazdaságpolitika egyik fő indikátoraként a gazdasági egyenlőtlenség mérését.⁷ Mivel minden gazdaságban – és az egész világon – a legnagyobb ínségben élők szenvedése sürget gyors cselekvést, az üzleti világ és a kormányzat támogató együttműködésének szerepe nem merülhet ki a gazdaság kölcsönösen koordinált bővítésében. Kulcsfontosságú, hogy a jelenlegi válság adandó válasz megtervezésekor különös figyelmet fordítsunk a társadalom kiszolgáltatottjaira, túl az általános gazdasági növekedést célzó intézkedéseken. A válság különösen súlyosan érinti a munkanélküliségtől fenyegetett, hátrányos társadalmi és gazdasági helyzetű, az egészségügyi ellátásból kimaradó családokat. Látunk kell, hogy a keynesi közgazdaságtan az ő problémáikra nem szolgál válasszal.

Keynes egy harmadik szempontból is kiegészítésre szor. Nem nagyon érdekelték a társadalmi szolgáltatások – ami azt illeti, még Otto von Bismarcknak is több mondandója volt róluk, mint Keynesnek. Korunk vezető közgazdászai – köztük Paul Samuelson és Kenneth Arrow – kimutatták, hogy a piacgazdaság különösen gyengén teljesíthet a közjavak szolgáltatása (például az oktatás és az egészségügyi ellátás) terén. (Pigou hozzájárulása e témához a piaci tranzakciók „externális hatásait” hangsúlyozta, azt, hogy a nyereségek és veszteségek nem csak a közvetlen eladókat és vevőket érintik.) Ez persze a hosszú távra vonatkozó kérdés, de érdemes hozzáfűznünk, hogy a dekonjunkció sokkal kegyetlenebb, ha különösen az egészségügyi ellátás nem biztosított mindenki számára.

Ha nincs országos egészségügyi ellátás, akkor minden elbocsátással nő az alapvető egészségügyi szolgáltatásokból kizártak száma, mert a munkavállaló nemcsak a jövedelmét, hanem a foglalkoztatáshoz kapcsolódó magán egészségbiztosítását is

elveszíti. Az USA munkanélküli rátája jelenleg 7,6%, ami már tetemes depresszióval jár. Érdemes utánanéznünk, hogy azok az európai országok, amelyekben évtizedekig sokkal magasabb volt a munkanélküliség szintje – például Francia-, Olasz- és Spanyolországban –, hogyan tudták eközben elkerülni az életminőség teljes összeomlását. A válasz részben az európai jóléti állam működésében rejlik: sokkal jelentősebb a munkanélküliségi biztosítás, mint Amerikában, és – ami még fontosabb – az állam mindenkinek biztosítja az alapvető orvosi szolgáltatásokat.

A leginkább az Egyesült Államokban szembeszökő, mennyire képtelen a piaci mechanizmus mindenkinek egészségügyi ellátást biztosítani, de Kínában is jól látható, ahol a mindenkire kiterjedő egészségügyi ellátás 1979-es megszüntetésével megtorpant a várható életkor növekedése és a lakosság egészségi állapotának javulása. Az az évi gazdasági reformokat megelőzően minden kínai állampolgárnak járt az állam vagy a szövetkezetek által nyújtott egészségügyi ellátás – ha mégoly minimális szinten is. Amikor Kína felszámolta a mezőgazdasági szövetkezetek, a kommunák és a bürokratikus igazgatott ipari termelő egységek nem termelői rendszert, a nemzeti össztermék növekedési rátája gyorsabban nőtt, mint bárhol másutt a világon. De ugyanakkor a piacgazdaságba vetett új hitnek megfelelően Kína eltörölte az egyetemes egészségügyi ellátási rendszert is, s azóta az egyéneknek maguknak kell egészségbiztosítást kötniük – kivéve azt a viszonylag kevés esetet, amelyben az állam vagy valamelyik nagyobb cég köti meg a biztosítást alkalmazottai és családtagjaik számára. Ezzel a lépéssel a várható életkor növekedése Kínában drasztikusan lelassult.

Ez már akkor sem volt csekély gond, amikor Kína összjövdeleme

6 ■ Uo. 96. old.

7 ■ Arthur Cecil Pigou: *The Economics of Welfare*. Macmillan, London, 1920. A gazdasági egyenlőtlenséggel foglalkozó mai munkákra – köztük A. B. Atkinson fontos írásaira – nagymértékben hatott Pigou úttörő kezdeményezése. Vö. Anthony Barnes Atkinson: *Social Justice and Public Policy*. MIT Press, Cambridge, 1983.

rendkívül gyorsan nőtt, viszont sokkal súlyosabb gondot okoz, ha a kínai gazdaság hirtelen lelassul – ami már be is következett. A kínai kormány jelenleg azon fáradozik, hogy fokozatosan újra bevezesse a mindenkire kiterjedő egészségbiztosítást, és Obama alatt az Egyesült Államok kormányzata is elkötelezte magát az egyetemes egészségügyi ellátás mellett. Mind Kínában, mind az Egyesült Államokban a kiigazítások még sokáig el fognak tartani, de mindenképp központi elemei kell hogy legyenek a gazdasági válságkezelésnek csakúgy, mint mindkét társadalom hosszú távú átalakításának.

6.

A Keynes-reneszánsz sokban segítheti mind a gazdaságelemzést, mind a gazdaságpolitikát, de a hálót sokkal szélesebben kell kivetni. Bár Keynest gyakran tekintik egyfajta „lázdó” figurának a kortárs közgazdaságtanban, valójában közel állt ahhoz, hogy egy új kapitalizmus gurujává legyen, aki minden erejével a piacgazdaság ingadozásainak mérséklésére törekszik (és ismétlem: viszonylag kevésbé figyel az üzleti ingadozás pszichológiai okaira). Pigou és Smith viszont meglehetősen konzervatív közgazdászoknak számít, ugyanakkor sok mély felismerést a nem piaci intézmények és nem nyereségorientált értékek fontosságáról nekik köszönhetünk, nem pedig Keynesnek és követőinek.

Egy válság nemcsak azonnal kezelendő kihívást jelent, hanem egyben alkalom arra, hogy akkor vegyük elő a hosszú távú problémákat, amikor az emberek hajlandók újragondolni a bevett konvenciókat. Ezért fontos a jelenlegi válság idején szembenézni a régóta elhanyagolt kérdésekkel: a környezetvédelemmel, az országos egészségügyi ellátással, a tömegközlekedés szükségességével, mely utóbbi igencsak háttérbe szorult az elmúlt évtizedekben, és – e cikk írása idején – még az Obama-kormányzat bejelentett kezdeti szakpolitikái közt sem kapott helyet. Persze a gazdasági lehetőségek korlátaival számolni kell, de mint az indiai Kerala állam példája mutatja, viszonylag kis költséggel is lehet mindenkinek államilag szavatolt

egészségügyi ellátást biztosítani. Amióta a kínaiak feladták az egyetemes egészségbiztosítás rendszerét, Kerala – ahol továbbra is megtartották – látványosan lehagyta Kínát az átlagos várható élettartam és az olyan mutatók terén, mint például a csecsemőhalandóság, noha Keralában sokkal alacsonyabb az egy főre eső jövedelem. Azaz a szegény országok számára is kínálkoznak lehetőségek.

De a legnagyobb kihívás az Egyesült Államokat éri, ahol az egy főre eső egészségügyi kiadás ugyan már most is a legmagasabb világon, mégis viszonylag gyenge az egészségügyi teljesítménye, s ráadásul több mint negyvenmillió embernek nem jár egészségügyi ellátás. A probléma részben a közfelfogás és szemlélet kérdése. Nyilvános vitákban kell eloszlatni azokat a tévhiteket, melyek egy nemzeti egészségügyi szolgálattal kapcsolatban keringenek – például azt az általános feltételezést, hogy az európai egészségügyi szolgáltatban senki sem választhatja meg az orvosát, ami egyáltalán nem igaz.

Am a választható lehetőségeket is jobban meg kell ismerni. Az Egyesült Államokban az egészségügyi reformról folytatott viták szinte csak a kanadai rendszerrel foglalkoznak, az egészségügyi közellátásnak olyan rendszerével, amelyben nagyon nehézkes a magánorvosi ellátás igénybevétele, noha Nyugat-Európában a nemzeti egészségügyi szolgálatok mindentkit ellátnak, de az államilag fedezett ellátáson túl lehetővé teszik a magánorvosi gyakorlatot és a magánegészségbiztosítást is azoknak, akiknek van pénzük, és erre akarják költeni. Nem világos, hogy a pénzüket jachtokra és egyéb luxusjavakra költő gazdagoknak ugyan miért ne volna szabad azt MRI- és CT-vizsgálatokra költeniük. Ha hallgatnánk Smith érveire, hogy miért kellene változatos intézmények, melyek helyet adnak a különböző kívánságoknak, akkor olyan gyakorlati intézkedéseket hozhatnánk, amelyek látványosan átalakítanák világunkat.

A jelenlegi gazdasági válságok szerintem nem egy „új kapitalizmus” megteremtését sürgetik, hanem olyan régebbi gondolatok új értelmezését – például Smith, vagy időben hozzáánk

közelebb, Pigou érveinek újragondolását, amelyeket sajnálatos módon figyelmen kívül hagyunk. S persze szükségünk van annak elfogulatlan feltárására is, ténylegesen hogyan működnek a különböző intézmények, s hogy a különböző szervezetek sokasága – a piactól kezdve az állami intézményekig – hogyan juthat túl a rövid távú megoldásokon, s járulhat hozzá egy tisztességesebb gazdasági világ megteremtéséhez.

2009. február 25.

Wessely Anna fordítása